

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 3	Стр. 1241-1260	Ниш	јул - септембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 338.48 (4-13)

Прегледни рад

Примљено: 15. 02. 2010.

Ревидирана верзија: 20. 08. 2012.

Владислав Марјановић

Дејан Ђорђевић

Игор Младеновић

Универзитет у Нишу

Економски факултет

Ниш

САВРЕМЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ТУРИСТИЧКЕ ПРИВРЕДЕ ЈУЖНОЕВРОПСКИХ ДРЖАВА

Апстракт

Географски гледано, последњих пар година је Европа била водеће туристичко тржиште са преко половине свих долазака, где посебно истичемо Јужну Европу (Медитеран), која има скоро трећину укупних долазака. Међутим, прогнозе су такве да упућују на дугорочно растући тренд када је у питању развој туризма у овом делу света, јер се појављују нове дестинације и нови туристички садржаји пре свега на подручјима ексотијалистичких тј. транзиционих држава, које до сада туризам нису виделе као водећи сектор у њиховом развоју.

Основни недостатак успешне експанзије туризма на овим просторима, поред врло често помињане политичке нестабилности, јесте и неповољна демографска и образовна структура. Све државе ЈИ Европе, изузев Турске и Албаније, имају проблем са перманентним старењем становништва, односно смањењем радног контингента, при чему је ова појава најизраженија у областима са потенцијалном туристичком перспективом. С друге стране, чак и делови држава који су гушће насељени немају довољно квалификовану радну снагу, с обзиром на то да државе нису улагале у туристичку едукацију становништва.

Кључне речи: туризам, туристичко тржиште, конкурентност, југоисточна Европа, демографија

TOURIST ECONOMY IN THE COUNTRIES OF SOUTHERN EUROPE TODAY

Abstract

In the last few years, Europe has been the leading tourist market, with over a half of total arrivals, while Southern Europe is especially singled out, with a third of total arrivals. Moreover, prognoses point to a long-term growing trend considering tourist development in this part of the world, because new destinations and new tourist contents are emerging, especially in the territories of ex-socialist i.e. transitional countries, which have not considered tourism a crucial sector in their development.

The main obstacle to a successful expansion of tourism in these territories, apart from the often mentioned politic instability, is also their unfavourable demographic structure. All South-Eastern European countries, except Turkey and Albania, have problems with the permanent aging of their population, i.e. the decrease of working contingents, and this phenomenon is the most visible in the areas with a potential tourist perspective. On the other hand, even those parts of the countries that are more densely populated don't have enough qualified labour force, since these countries haven't been investing in tourist education.

Key words: Tourism, Tourism Market, Competitiveness, South-Eastern Europe, Demography

УВОД

Југоисточна Европа позната је под историјским именом Балкан, који у географском смислу представља полуострво Медитерана. Име је добио по централном планинском масиву, између Србије и Бугарске. Балкан заузима око 550.000 км² (5,5% површине Европе) и има скоро 80 милиона становника (11% европске популације).

Јасну границу између југоисточне Европе и остатка континента тешко је прецизно повући, пре свега због великог броја политичких, економских, етно-социјалних, географских и других утицаја и веза током дуге историје ових држава. Ако се посматрају пре свега географске карактеристике, у ширем смислу, у југоисточну Европу спадају Бугарска, Румунија, Турска, Грчка, Македонија, Албанија, Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Хрватска и Словенија.

Туризам је једна од највећих и најбрже растућих индустрија на свету чији је значај огroman како за развијене, тако и за неразвијене земље. Он мање или више утиче на привреду скоро сваке земље, тачније речено на привредни развој једне националне економије, стварајући нове структурне односе у једној привреди. На тај начин

туризам утиче и на креирање будуће економске политике земље којом се достижу одређени развојни циљеви. Од утицаја ћемо још истаћи и онај на екологију и заштиту животне средине, на радну снагу, миграционе токове, начин трошења слободног времена појединца и на крају, утицај на друштво уопште.

Међутим, циљ овог рада није да посматра све аспекте и утицаје које туризам има на привреду и друштво, јер су они бројни и врло комплексни. Акцент ће овом приликом бити стављен на структурни аспект туризма и утицај демографских прилика на туризам, као једне од најзначајнијих делатности услужног сектора. Фокусираћемо се на ограничени простор Југоисточне Европе и конкретне земље – Србију, Хрватску, Словенију, Босну и Херцеговину, Македонију, Црну Гору, Бугарску, Румунију, Грчку, Турску и Албанију. Балканско полуострво поседује огромне компаративне предности за развој свих врста туризма, од планинског, бањског и морског, до транзитног и конгресног.

Демографска ситуација у свакој земљи, па и балканским, игра значајну улогу у економском развоју. Као и код других привредних грана, старосна структура, односно веће учешће радног континента у укупном становништву и већи степен образованости становништва, позитивно утичу на унапређење и развој туризма.

Већина балканских држава налази се у фази развоја туристичке индустрије како у смислу повећања смештајних капацитета, уређења нових туристичких дестинација, доношења закона о туристичком пословању, тако и у смислу школовања стручних кадрова у туризму.

Централистички развој економија у свим државама Балкана утицао је у већој или мањој мери на мигрирање становништва, нарочито из планинских и пограничних крајева. Ако се узме у обзир претежно планински рељеф Балкана, може се закључити да је велики проценат територије југоисточне Европе слабо или нимало насељен. С друге стране, ови планински масиви, највише захваљујући очуваној природи, геолошким и географским ресурсима, пружају могућности за развој пре свега зимско–спортског, балнео и медицинског туризма.

Изузев Грчке и Словеније, које се могу сврстати у развијене европске државе, са развијеним сектором услужних делатности, остале државе Балкана су земље у развоју са релативно ниским *GDP per capita*. Неповољна економска ситуација у овим државама и близина богатог европског окружења, нарочито у неколико последњих деценија, утицали су на обимне миграције радног континента ка европским метрополама.

Иако географски положај, клима, природне и створене вредности, као и културна баштина иду на руку развоју туризма, политичке прилике које су веома комплексне (поготово у земљама Западног

Балкана), веома често успоравају процес укупног развоја овог региона. Чини се да би континуирани и јак политички дијалог био предуслов регионалне сарадње која је у савременим условима нужност за привредни развој овог региона, а самим тим и допринос туризма у том смислу. Такође, ово би допринело и решавању многих питања регионалне развијености од којих је ублажавање регионалних диспаритета једно од најзначајнијих за регион који претендује да врло брзо постане део породице која се зове ЕУ (само је мали број земаља овог региона пуноправни члан ЕУ).

КРЕТАЊА НА СВЕТСКОМ ТУРИСТИЧКОМ ТРЖИШТУ

Значај туризма за привредни развој је широко познат у научним и стручним круговима. Његов значај је велики како за развијене економије које и базирају свој развој на снажном услужном сектору, тако и за неразвијене земље, које кроз развој туризма могу тражити шансу за смањивање свог сиромаштва. Ово због тога што овај сектор доноси запослење читавој палети занимања, од неквалификованих, преко полуквалификованих, до квалификованих занимања. Такође, сам развој туристичке индустрије ће непосредно или посредно изазвати и повећање понуде и других индустрија, а посебно прерађивачке, са наравно, позитивним утицајем на повећање запослености.

Оно што туризам чини различитим од других услужних делатности, јесте то да „понуђач остаје где јесте, а туриста долази пре код њега, него што понуђач пружа услуге код потрошача“ (Opening up Trade in Services: Key for Tourism Growth, OECD, 2008). Светска туристичка организација дефинише туризам као путовање у сврхе разоноде или рекреативне сврхе, а туристе као људе који путују и бораве у местима ван окружења у коме они обично бораве, не више од годину дана везано и у сврху разоноде, посла или другу сврху која није повезана са наведеном активношћу и која је наплаћена у посећеном месту (Wikipedia, World Tourism Organization).

Иако туризам подразумева кретање људи из места боравка на одређене дестинације на кратак рок, он је велики покретач краткорочних миграција. Само је у 2007. години у свету забележено око 903 милиона међународних долазака, од чега највећи број (више од половине) отпада на Европу, а поготово јужну (176,1 милион) (UNWTO World Tourism Barometer, 2008). Укупан приход од туризма на светском нивоу 2007. године био је око 865 млрд. \$ (Табеле 1 и 2).

Табела 1. Десет најпосећенијих држава света

Table 1. Top Ten World Destinations

Ранг	Земља	Међународни доласци туриста (2007)
1	Француска	81.9 мил
2	Шпанија	59.2 мил
3	САД	56.0 мил
4	Кина	54.7 мил
5	Италија	43.7 мил
6	Вел. Британија	30.7 мил
7	Немачка	24.4 мил
8	Украјина	23.1 мил
9	Турска	22.2 мил
10	Мексико	21.4 мил

Извор: World Tourism Organization.

Табела 2. Десет највећих туристичких потрошача у свету

Table 2. Top Ten Touristic Receipts in the World

Ранг	Земља	Приходи од међународног туризма (2007)
1	САД	96.7 \$
2	Шпанија	57.8 mlrd \$
3	Француска	54.2 mlrd \$
4	Италија	42.7 mlrd \$
5	Кина	41.9 mlrd \$
6	Вел. Британија	37.6 mlrd \$
7	Немачка	36.0 mlrd \$
8	Аустралија	22.2 mlrd \$
9	Аустрија	18.9 mlrd \$
10	Турска	18.5 mlrd \$

Извор: World Tourism Organization.

У последњих пар деценија светско туристичко тржиште је доживело велики раст, али и велике промене. Од 1970. године светски туристички промет се повећао готово пет пута, а водеће туристичке дестинације мењају своје релативно учешће и значај током времена. Број нових и интересантних туристичких дестинација расте из године у годину, тако да се у наредним годинама очекује раст њиховог учешћа у укупном туристичком промету, за разлику од традиционалних туристичких дестинација где се очекује пад тог учешћа. Светска

туристичка организација (World Tourism Organization) дефинисала је осам кључних елемената који треба да се испуне да би се нова дестинација појавила на светској туристичкој мапи. То су:

1. политичка жеља и подршка развоју туризма,
2. институционални и правно оквир,
3. инвестиције,
4. развој свих врста транспорта,
5. интеграције,
6. промоција и комерцијализација,
7. квалитет,
8. јавно и приватно партнерство.

Савремена економска кретања и кретања у туризму упућују на бројне изазове са којима ће морати да се суочи свака туристичка дестинација (и традиционална и нова) у времену које долази, а ту посебно истичемо мање стопе раста, велики број конкурената, све захтевније потрошаче, однос понуђене вредности и цене, унапређење људских ресурса, тржиште управљано технологијом, итд.

На бази анализе скоријих трендова у кретању светског туристичког промета, највеће стопе раста треба очекивати на туристичким сегментима као што су морски, спортски, здравствени, урбани, културни, конференцијски и рурални туризам. Оно што ће бити будући трендови у савременом туризму сигурно јесу: континуирани пораст како туристичке понуде, тако и тражње; повећана диверзификација туристичких дестинација и производа; демографске промене; повећан број индивидуалних путовања; *low cost* варијанте. Туриста будућности ће бити комбинација пословног, аутентичног, културног и доживљајног туристе (Стратегија развоја туризма Републике Србије, 2005).

Прогнозе говоре да ће 2020. године бити 1,56 млрд. Међународних долазака, при чему се очекује смањење тржишног учешћа Европе уз истовремени даљи раст учешћа источне Азије и Пацифика. Нова тржишта у Европи (пре свега транзиционе економије) имају велики потенцијал раста, јер се посматрају као потпуно нове и представљау изазов за туристе, док ће традиционална тржишта (Француска, Шпанија, Италија, Аустрија) имати нешто умеренији раст.

ДОПРИНОС ТУРИЗМА РАЗВОЈУ ЗЕМАЉА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Факат је да европске земље играју кључну улогу на глобалном туристичком тржишту, што се могло и видети у претходним табелама. Европа је најважнији туристички регион и као дестинација, али и као подручје из кога највећи број туриста одлази на неке друге де-

стинације. Иако бележимо перманентни пад тржишног удела европских дестинација као последицу драматичног раста врло динамичних региона као што је нпр. регион јужне Азије, прогнозира се да ће она још дуго бити кључан играч на светском туристичком тржишту.

Посматрајући унутар Европе, појављују се различити трендови у западним и јужним земљама, у поређењу са северним и источним. Још увек на тржишту воде земље западне и јужне Европе, иако бележимо пад међународне тражње за овим дестинацијама. Источна и северна Европа, пак, бележе значајан раст како у долазећим, тако и у одлазећим токовима (Panorama on Tourism, European Commission, 2006).

На еволуцију међународног туризма у Европи утичу бројни фактори од којих су неки и врло тешко уочљиви. Последњих година су екстремна колебљивост међународне социоекономске и политичке сцене, као и бројни значајни догађаји у Европи утицали на одлучивање туриста и њихово понашање на одмору. Најзначајнији фактори који утичу на развој међународног туризма у Европи последњих пар година могу се груписати у пет главних категорија:

1. политички фактори,
2. економски фактори,
3. социјални, здравствени и временски фактори,
4. тржиште и приступачност,
5. технолошки фактори.

У наставку ћемо се ипак фокусирати на конкретан регион Југоисточне Европе и једанаест земаља које смо овом приликом издвојили – Албанију, Босну и Херцеговину, Хрватску, Словенију, Србију, Црну Гору, Македонију, Бугарску, Румунију, Грчку и Турску. Истраживање развојних феномена овог региона веома је комплексно због хетерогености ових земаља (економске, професионалне, политичке, социјалне, демографске, климатске, еколошке, итд.). Међутим, то не значи да се не може вршити и генерализација неких појава и трендова које се односе на овај регион.

У овој групацији земаља највећи број је економија у транзицији које већ дужи низ година „прелазе“ из централно планског на тржишни начин функционисања. То су Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Србија, Црна Гора и Македонија (заједнички назив за њих је Западни Балкан). У овој групацији су, такође, и земље чланице ЕУ – Грчка и Словенија (са поодмаклим стажом у овој интеграцији) и Бугарска и Румунија (које су недавно постале пуноправни чланови). Хетерогеност у развоју ових земаља може се представити табелом 3.

Табела 3. *BDP per capita* (\$)Table 3. *GDP per capita* (\$)

	1980	1990	2000	2007
Албанија	831	664	1204	3263
Босна и Херцеговина	-	-	1333	3464
Словенија	-	-	9737	22379
Хрватска	-	-	4089	11111
Србија и Црна Гора	-	-	1094	6259
Македонија	-	-	1785	3668
Бугарска	2101	2350	1574	5259
Грчка	6511	10642	13299	32457
Румунија	1558	1659	1673	7726
Турска	1485	2628	2924	6477

Извор: UNCTAD Handbook of Statistics 2008. United Nations, New York, 2008.

Може се закључити да је Грчка, која је и најдуже у ЕУ, најразвијенија са 32 457\$ *BDP per capita*, а да је Албанија са 3263\$ *BDP per capita* најнеразвијенија држава региона. Генерално, све земље су забележиле знатан економски напредак последњих двадесетак година и повећале свој доходак неколико пута, а такође су и све економије у транзицији изашле из фазе тзв. транзиционе рецесије, о чему говоре и прилично високе стопе раста *BDP* последњих година.

Уколико пак посматрамо структуру *BDP* ових земаља и партиципацију појединих мега сектора у стварању *BDP*, можемо закључити следеће (Табела 4).

Табела 4. *BDP* према економским активностимаTable 4. *GDP* by Economic Activities

Земља	Година	Економска активност		
		Пољопривреда	Индустрија	Услуге
Албанија	1995	54.6	22	23.4
	2000	25.5	15.7	58.8
	2006	22.7	22.2	55.1
Босна и Херцеговина	1995	13.6	26.9	59.6
	2000	11.8	25.4	62.7
	2006	10	24.3	65.7
Словенија	1995	4,2	35,3	60,5
	2000	3,2	36,2	60,6
	2006	2,6	34,9	62,5
Хрватска	1995	10.4	32.4	56.3
	2000	8.8	29.3	61.9
	2006	7.3	28.1	64.6

Србија и Црна Гора	1995	16.2	28.7	55.1
	2000	18	30	52
	2006	13.1	27.6	59.3
Македонија	1995	12.8	33.6	53.7
	2000	11.7	32.9	55.4
	2006	12.8	29.2	57.9
Бугарска	1995	13.4	32.4	54.3
	2000	13.9	30.1	56
	2006	10.6	30	59.4
Грчка	1995	7.8	21.5	70.7
	2000	5.7	21.2	73.1
	2006	3.3	20.8	75.9
Румунија	1995	21	40.4	38.6
	2000	12.4	35.9	51.7
	2006	12.5	34.9	52.6
Турска	1995	15,7	31,9	52,4
	2000	14,2	28,7	57,1
	2006	9,4	31,6	59

Извор: UNCTAD Handbook of Statistics 2008. United Nations, New York, 2008.

Прво, раст земаља Југоисточне Европе је углавном праћен и одређеним структурним променама, тј. реструктурирањем њихових привреда у правцу повећања учешћа услужног (терцијарног) сектора.

Друго, највећи напредак у смислу промене привредне структуре забележиле су Албанија и Румунија. Албанија, која је 90-их година била „најаграрнија“ земља региона, знатно је смањила учешће пољопривредног сектора у стварању GDP у корист индустрије, а поготово услужног сектора који је у временском периоду од једне деценије дуплиран. Румунија и Бугарска, иако пуноправне чланице ЕУ, имају далеко неповољнију привредну структуру од нпр. Грчке, која има највећи проценат учешћа услужног сектора у стварању GDP, што је један од важних индикатора развијености.

Треће, у привредној структури свих земаља региона доминира терцијарни сектор, што је одлика развијених тржишних економија.

Четврто, пошто је туризам најзначајнији део услужног сектора ових земаља, закључује се да је и највише заслужан за позитивну промену привредне структуре ових земаља.

Пето, упркос наизглед „модерној“ привредној структури појединих земаља (највећа партиципација и раст услужног сектора), неке земље се још увек суочавају са огромним структурним диспропорцијама и проблемима (као нпр. Србија, Црна Гора, Македонија, Босна и Херцеговина). За разлику од тренда перманентног раста удела терцијарног сектора и опадања удела пољопривреде у GDP свих ЕУ – 25 земаља у последњој деценији, то код неких балканских земаља није случај – промена привредне структуре варира од земље до зем-

ље, са веома различитим и неуједначеним трендовима. Очито је да неке балканске земље још увек лутају у тражењу „оптималне привредне структуре“ (Аранђеловић, Марјановић, 2007).

Да је туризам у експанзији у Југоисточној Европи, томе у прилог говори и табела 5 у наставку. Од 1990. године па до данас све земље су забележиле пораст у свим посматраним параметрима. Највећи број долазака бележи Словенија која је само у 2006. години забележила око 58 мил. долазака, док Хрватска бележи највећи број ноћења у региону (види табелу 5).

Табела 5. Туристички индикатори

Table 5. Touristic Indicators

Земља		1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Албанија	Доласци (000)	30	317	354	470	557	645	748	937
	Ноћења (000)	-	-	-	-	-	-	-	-
	Укупна потрошња посетилаца (мил. \$)	-	398	451	492	537	756	880	1057
	Потрошња изузев транспорта (мил.\$)	4	389	446	487	522	735	854	1012
Босна и Херцеговина	Доласци (000)	-	171	139	160	165	190	217	256
	Ноћења (000)	-	389	330	392	419	460	485	594
	Укупна потрошња посетилаца (мил. \$)	-	246	279	307	404	507	550	643
	Потрошња изузев транспорта (мил.\$)	-	233	265	288	377	481	512	592
Бугарска	Доласци (000)	1586	4922	5104	5563	6241	6982	7282	7499
	Ноћења (000)	12759	5170	6190	7055	9142	10304	11624	11960
	Укупна потрошња посетилаца (мил. \$)	-	1364	1262	1392	2051	2796	3063	3315
	Потрошња изузев транспорта (мил.\$)	320	1074	994	1096	1621	2202	2412	2610

Хрватска	Доласци (000)	-	37226	40129	41737	42857	44974	45762	47733
	Ноћења (000)	-	34045	38384	39711	41323	42516	45987	47022
	Укупна потрошња посетилаца (мил. \$)	-	2871	3463	3952	6513	6945	7625	8296
	Потрошња изузев транспорта (мил.\$)	-	2758	3335	3811	6310	6727	7370	7990
Словенија	Доласци (000)	-	63580	61878	60031	59388	63013	60230	58274
	Ноћења (000)	-	3277	3813	4021	4175	4363	4399	4489
	Укупна потрошња посетилаца (мил. \$)	-	1016	1059	1152	1427	1725	1894	1911
	Потрошња изузев транспорта (мил.\$)	-	961	1001	1086	1342	1624	1795	1797
Грчка	Доласци (000)	8873	13567	14678	14918	17785	14268	15938	17284
	Ноћења (000)	-	47024	42494	40953	40407	38796	40734	43055
	Укупна потрошња посетилаца (мил. \$)	2617	9262	9216	10005	10842	12809	13453	14495
	Потрошња изузев транспорта (мил.\$)	2587	9219	9155	9909	10766	12715	13334	14402
Румунија	Доласци (000)	3009	5264	4938	4794	5595	6600	5839	6037
	Ноћења (000)	4238	2149	2391	2534	2766	3333	3464	3242
	Укупна потрошња посетилаца (мил. \$)	-	394	419	400	523	607	1325	1676
	Потрошња изузев транспорта (мил.\$)	106	359	362	335	449	503	1052	1308
Србија и Црна Гора	Доласци (000)	-	239	351	448	481	580	725	847
	Ноћења (000)	-	865	1281	1650	1708	2075	2576	3211

	Укупна потрошња посетилаца (мил. \$)	-	-	-	-	-	-	-	-
	Потрошња изузев транспорта (мил.\$)	-	30	54	97	201	-	-	-
Македонија	Доласци (000)	-	2865	1730	2079	2183	2594	3246	3369
	Ноћења (000)	-	494	213	275	346	361	443	443
	Укупна потрошња посетилаца (мил. \$)	-	88	49	55	65	77	92	156
	Потрошња изузев транспорта (мил.\$)	-	38	26	39	57	72	84	129
Турска	Доласци (000)	4799	10428	11619	13256	14030	17517	21125	19820
	Ноћења (000)	13271	25511	36368	43312	40866	49728	56108	46640
	Укупна потрошња посетилаца (мил. \$)	-	-	-	-	-	-	19720	18520
	Потрошња изузев транспорта (мил.\$)	3225	7636	10067	11901	13203	15888	18152	16853

Извор: UNCTAD Handbook of Statistics 2008. United Nations, New York. 2008.

Најмањи број долазака имала је Босна и Херцеговина (свега 256000), а занимљиво је да је Македонија са бројем од 3369 мил. Долазака остварила најмањи број ноћења (свега 443000), а на тај начин и најмањи приход (156 мил. \$).

У овој групацији земаља убедљиво највише од туризма приходује Турска (око 18, 5 млрд. \$).

Оваква ситуација ће бити још логичнија ако погледамо и табеле 6, 7 и 8 које се односе на конкурентност туризма у овом региону, а које је формулисао *World Economic Forum*. Јасно је да је Грчка далеко најконкурентнија од свих земаља у региону, што и видимо према коефицијенту укупне конкурентности који износи 4,92.¹ На заче-

¹ *World Economic Forum* посматра укупно 133 земље и три најзначајнија фактора који утичу на конкурентност – регулаторни оквир; пословно окружење и инфра-

љу је Босна и Херцеговина која је на 107 месту са Т&Т индексом конкурентности (*Travel and Tourism*) који износи свега 3,44.

Табела 6: Туристички индекс конкурентности

Table 6. *Travel&Tourism Competitiveness Index*

Земља	Укупно		Т&Т Регулаторни оквир		Т&Т пословно окружење и инфраструктура		Т&Т људски, културни и природни ресурси	
	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат
Грчка	24	4,91	18	5,49	27	4,66	27	4,58
Хрватска	34	4.54	43	5.02	37	4.32	43	4.28
Словенија	35	4.53	38	5.13	33	4.53	61	3.94
Бугарска	50	4.30	56	4.74	48	3.96	46	4.20
Црна Гора	52	4.29	50	4.86	66	3.57	35	4.43
Турска	56	4.20	63	4.60	60	3.73	44	4.28
Румунија	66	4.04	61	4.68	64	3.61	77	3.83
Македонија	80	3.81	69	4.46	75	3.29	87	3.67
Србија	88	3.71	78	4.35	80	3.20	96	3.57
Албанија	90	3.68	77	4.38	104	2.76	66	3.89
Босна и Херцеговина	107	3.44	96	4.11	93	2.96	124	3.25

Извор: *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2009*. World Economic Forum, Geneva, 2009.

Табела 7. Регулаторни оквир

Table 7. *Regulatory Framework*

Земља	Правила и регулативе		Одрживост окружења		Безбедност и сигурност		Здравље и хигијена		Приоритетност Т&Т	
	Ранг	Резул- тат	Ранг	Резул- тат	Ранг	Резул- тат	Ранг	Резул- тат	Ранг	Резултат
Грчка	57	4.55	47	4.77	47	5.59	19	6.39	3	6.14
Словенија	66	4.44	20	5.27	24	5.95	36	5.85	80	4.14
Хрватска	80	4.21	39	4.88	42	5.70	33	5.97	64	4.35
Црна Гора	35	4.96	98	4.15	48	5.53	52	5.35	69	4.30
Бугарска	95	3.95	76	4.35	87	4.71	15	6.56	78	4.15
Румунија	64	4.46	37	4.89	62	5.26	54	5.09	102	3.72
Турска	44	4.79	104	4.08	92	4.63	62	4.78	46	4.75
Македонија	76	4.28	83	4.27	64	5.19	42	5.65	129	2.93
Албанија	92	3.99	88	4.24	63	5.21	59	4.86	107	3.62
Србија	67	4.42	127	3.61	85	4.81	44	5.63	119	3.29
Босна и Херцеговина	119	3.40	115	3.92	57	5.30	56	4.99	126	2.95

Извор: Исто.

структура; и људски, природни и културни ресурси. Сваки од њих има и своје субфакторе, а самим тим и одговарајуће подкоефицијенте.

Табела 8: Пословно окружење и инфраструктура

Табле 8. Business Environment and Infrastructure

Земља	Инфраструктура за авио-саобраћај		Инфраструктура за копнени саобраћај		Туристичка инфраструктура		ИЦТ инфраструктура		Ценовна конкурентност у Т&Т индустрији	
	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат
Грчка	19	4.75	43	4.14	5	6.67	40	3.85	114	3.91
Словенија	70	2.92	23	4.94	16	6.01	27	4.59	94	4.22
Хрватска	69	3.00	54	3.87	6	6.64	38	3.97	103	4.13
Бугарска	90	2.60	75	3.23	18	5.84	47	3.59	73	4.57
Турска	44	3.83	62	3.63	44	4.02	57	3.13	109	4.03
Црна Гора	56	3.35	88	3.00	64	3.37	39	3.95	95	4.21
Румунија	81	2.74	83	3.11	34	4.46	42	3.78	110	3.98
Македонија	119	2.15	76	3.20	63	3.44	67	2.86	59	4.80
Србија	105	2.40	91	2.91	58	3.53	63	2.91	90	4.25
Босна и Херцеговина	130	1.86	126	2.23	57	3.66	66	2.87	100	4.16
Албанија	104	2.40	113	2.53	85	2.17	89	2.33	84	4.35

Извор: *Ibidem*

Уколико посматрамо регулаторни оквир, видећемо да је он најбољи у случају Грчке, која заузима високо треће место када је у питању приоритетност Т&Т.

Интересантно је то да су новопримљене земље чланице ЕУ Бугарска и Румунија са врло slabим коефицијентима регулаторног оквира, а поготово врло ниским рангирањем када је у питању безбедност и сигурност.

Грчка такође води и када је у питању индекс пословног окружења и инфраструктуре, јер има најразвијенију инфраструктуру за ваздушни саобраћај и туристичку инфраструктуру. По ИСТ инфраструктури од ње је боља једино Словенија, а када је у питању ценовна конкурентност у Т&Т индустрији, можемо видети да су све земље у региону испред ње.

Ако посматрамо људске, културне и природне ресурсе (Табела 9), видимо да је у тој сфери опет најбоље рангирана Грчка. У принципу, све земље Југоисточне Европе (сем Босне и Херцеговине) релативно су добро позициониране у рангу конкурентности у овој сфери, па се може сматрати да се у људским, културним и природним ресурсима и налази њихова главна компаративна предност за развој туризма.

Табела 9: Људски, културни и природни ресурси

Table 9. Human, Cultural and Natural Resources

	Људски ресурси		Афинитет за Т&Т		Природни ресурси		Културни ресурси	
	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат
Грчка	44	5.25	35	5.10	74	3.02	23	4.96
Црна Гора	40	5.28	1	6.68	80	2.97	51	2.77
Хрватска	53	5.17	9	5.84	69	3.11	41	2.99
Турска	72	5.02	47	4.96	89	2.82	27	4.32
Бугарска	65	5.09	18	5.45	68	3.11	36	3.13
Словенија	36	5.39	70	4.70	79	2.98	54	2.68
Албанија	62	5.10	4	6.44	129	2.06	79	1.96
Румунија	58	5.15	105	4.44	85	2.87	49	2.85
Македонија	70	5.03	69	4.71	92	2.76	70	2.19
Србија	54	5.17	83	4.60	126	2.14	64	2.36
Босна и Херцеговина	109	4.36	92	4.54	123	2.19	81	1.92

Извор: *Ibidem*

У савременој светској туристичкој потражњи, где се јављају све веће потребе за новим, непознатим просторима, богатим културним наслеђем и здравим природним окружењем, балканске земље се јављају као потенцијални рецептивни простор, који у великој мери може да задовољи потребе туриста. Постоји више елемената који показују позитивну страну потенцијалног развоја туризма на Балкану:

- добар физичко– географски и саобраћајни положај (излаз на Средоземно море и његове заливе, близина Азији и Африци, важни путни правци према суседним континентима, дунавски пловни пут),
- разноврсност природних богатстава (динамичан рељеф, хидрографске карактеристике, биљни и животињски свет),
- повољне климатске карактеристике (разноликост климата, пријатна клима у току целе године, ретко јављање поплава, земљотреса, разорних ветрова и сл.),
- здрава животна средина (очувана природа, шумски комплекси, богатство минералних вода),
- културно–историјско благо (остаци најстаријих цивилизација, византијска уметност, оријентална култура),
- специфични етнографски елементи (остаци паганских обичаја, хришћанска и исламска култура, богатство музичких мотива, јединствена кухиња),
- повољни економски услови за стране улагаче (могућност адаптације постојећих капацитета, велики избор атрактивних дестинација, повољна пореска политика),
- велики иницијативни простор (80 милиона становника).

С друге стране, постоји велики број недостатака који се углавном могу отклонити, мада је за решавање ових проблема потребно

велико залагање, пре свега државних органа и велика финансијска потпора:

- нестабилна политичка ситуација,
- лоша законска регулатива,
- недостатак стручних кадрова,
- неадекватна инфраструктура,
- слаба платежна могућност домицилног становништва,
- традиционална одбојност развијене Европе према Балкану,
- недовољно интересовање државних власти за унапређење туризма.

Пред балканским земљама стоје бројни изазови који се морају поштовати када је у питању израда и имплементација њихових развојних стратегија, а у оквиру њих и стратегија развоја туризма (Ђорђевић, 2003).

ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ДРЖАВА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Миграције на Балкану имају дугу историју. Разлози су у подједнакој мери били политичке и економске природе. Највеће миграције забележене су почетком 20. века, када је из читаве Европе емигрирало око 60 милиона људи, балканске државе је напустило преко 8 милиона. Иако је пораст броја становника на Балкану константан и износи око 10% годишње, он није уједначен већ је у неким земљама изузетно висок (Албанија и Турска), а у другима негативан (Бугарска и Румунија).

Одлазак радне снаге из балканских држава ка западној Европи у ранијим годинама био је званична државна економска политика. После распада совјетског блока, из Румуније, Бугарске и Албаније, отишло је у земље западне Европе око 800.000 људи (Widgren, 2000).

Миграциони потенцијал, и поред обимних кретања у прошлости, још увек постоји. Не рачунајући Турску, која је у географском смислу већим делом азијска држава, потенцијал за миграције на Балкану имају Румунија, Албанија и Србија, а нарочито Косово.

Широм Европе данас је размештено око милион људи из Србије, углавном у Немачкој и Аустрији, око два милиона Турака, 600 хиљада Албанаца отишло је у Грчку и Италију, као и око милион становника Хрватске, Босне и Македоније.

Разлози миграција могу се сврстати и три категорије (Edwards, 2003):

- етничка нетрпељивост након распада Југославије
- колапс економија током деведесетих година двадесетог века, ниске плате и висока незапосленост и инфлација
- етничко чишћење и егзодус становништва у Босни, Хрватској и на Косову.

После 1999. започете су значајне реформе у државама западног Балкана, пре свега у смислу процеса стабилизације и придруживања. Овај пакт на првом месту подразумева чвршћу граничну контролу (посебно у Албанији и Босни). На овај начин државе ЕУ желели да превасходно заштите своје границе и тржиште радне снаге од претераног уплива илегалне радне снаге из земаља западног Балкана. Највећи проблем са илегалним мигрантима бележи се на границама Италије и Албаније, Македоније и Албаније, Хрватске и Босне и Хрватске и Словеније. Државе Шенген зоне су укидањем унутрашње контроле на границама додатно олакшали кретања илегалним радницима у Европи (Табела 10).

Табела 10. Главне демографске карактеристике балканских држава

Table 10. The Main Demographic Characteristics of the Balkan Countries

Држава	Број становника (у милион.)	Старости 0 - 14 година(%)	Старости 14 - 64 година (%)	65 година и старији(%)	Природни прираштај (%)	Миграциона стопа (%)	Популациона стопа раста (прираштај + миграције) (%)
Бугарска	7.6	14	69	17	- 8.3	- 4.3	- 12.6
Румунија	22.3	18	68	14	- 1.3	- 0.1	- 2.4
Турска*	70.6	25	68	7	10.4	-	позитиван
Грчка	11.2	15	68	17	1.5	2	3.5
Македонија	2	21	68	11	3.9	-1.4	2.5
Албанија	3.6	25	66	9	7.3	-4	3.3
Србија	10.2	23	64	13	1	-1	0
Босна и Херцеговина	4.6	16	70	14	13.5	13	26.5
Црна Гора	0.6	25	64	11	6.5	-12	-5.5
Хрватска	4.5	16	67	17	-0.3	1.6	1.3
Словенија	2	14	71	15	-0.5	1.8	1.3

* у европском делу Турске, који припада Балкану, живи око 10 милиона становника

Извори: *The World Factbook*. Central Intelligence Agency. Washington, United States. 2008; U.S. Census Bureau. *International Data Base*, 2008; <http://www.wikipedia.org>

Насупрот наведеним проблемима, могу се навести најмање три економска разлога који ће у наступајућим деценијама интензивирати кретања радне снаге, са простора попут Балкана, према државама Европске уније. На првом месту, европске владе активно проучавају значај високообразованих кадрова на повећање продуктивности и привредни раст. Као други проблем јавља се структурална незапосленост због изражене пробирљивости западноевропских радника, када су у питању занимање и локација. Старење популације и увећање радно неактивног становништва у односу на радно активно представља трећи разлог повећања потреба за страном радном снагом.

Све државе Балкана имале су после II светског рата сличан развојни пут. До првих деценија 20. века, већина балканских држава је макар једним својим делом припадала привредно и политички заосталој Отоманској империји. Индустријализација, која је ове просторе захватила педесетих година 20. века и касније, довела је до убрзане урбанизације, непланског карактера, што је довело до расељавања становништва из планинских крајева, који су у појединим деловима Балкана потпуно депопулизовани.

Савремена туристичка кретања стављају у први план руралне пределе, са здравом и очуваном животном средином. Оваквом критеријуму највише одговарају управо они простори који су расељени услед урбанизације. У тим, углавном планинским крајевима, остало је старо становништво, ван радне доби и слабо образовано. С обзиром на то да рад у туризму захтева млађе и образовано становништво, сада се јавља реална потреба за поновним насељавањем ових простора, али се ове повратне миграције одвијају знатно теже.

Поновно насељавање ових простора би вероватно ишло далеко лакше када би се повратницима омогућио макар минимум цивилизацијских тековина у смислу електричне енергије, квалитетних путева, телефона, интернета и сл.

Инвестирање било које балканске државе у пројекат ове врсте, који захтева доста финансија, а реално не гарантује њихов повратак, чини се као немогућа мисија. Ако се томе дода и чињеница да се ради о сиромашним државама у развоју, са нестабилним економијама и морем других, озбиљнијих социјалних проблема, онда је сасвим јасно зашто се најчешће тапка у месту и чекају нека „боља времена” за покретање туристичке индустрије.

Чекајући та времена, државе Балкана, у демографском смислу, све брже падају, губећи и последње становнике у периферним насељима и образовану омладину, која одлази ка ЕУ и развијенијим државама. Свако даље чекање и тактизирање иде искључиво на штету балканских земаља.

ЛИТЕРАТУРА

- Аранђеловић, З., Марјановић, В. (2007). Неутралисање регионалних диспаритета балканских земаља као услов интеграције у Европску унију – структурни аспект. У: *Структурне промене и демографска кретања земаља Јужне Европе*. Ниш: Универзитет у Нишу, Економски факултет.
- Baldwin E. M. (2003). Sustainable development and emigration: the contemporary Balkans and the European Union. *The political impact of migration flows*. Athens: University of Athens.
- Dordević, D. (2003). Balkan countries in the modern tourists process – possibilities and perspectives. *International Scientific Conference*, Koper: University of Primorska.

- Đorđević, D., Marjanović, V. (2003). Tourism as a Factor of Economic Development within the Balkan Region. *VII International Symposium Tourism in the Terms of Globalization*. Ohrid: University St. Kliment ohridski Bitola, Faculty of Tourism and Hospitality.
- Ђукић, М., Ђорђевић, Д. (2006). Интеркултурални конфликти у предузећима као последица демографских кретања. *Структурне промене и демографска кретања земаља јужне Европе, бр. 11*. Niš: Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet.
- Марјановић, В., Ранђеловић, М. (2002). Сарадња балканских земаља у циљу развоја туризма. *Регионални развој и демографски токови балканских земаља бр. 7*, Niš: Univerzitet u Nišu, Економски факултет.
- Министарство трговине, туризма и услуга. (2005). *Стратегија развоја туризма Републике Србије*.
- OECD. (2008). *OECD Observer .Opening up Trade in Services: Key for Tourism Growth*
- European Commission. *Panorama on Tourism*. (2006)
- UNHCR. (2008) *Statistical Overview of Asylum Applications. Asylum levels and trends in industrialized countries*.
- UNCTAD. (2008). *UNCTAD Handbook of Statistics 2008*.
- Central Intelligence Agency. (2008). *The World Factbook*.
- World Tourism Organization. (2008). *UNWTO World Tourism Barometer. Vol 6, No 3*.
- World Economic Forum. (2008). *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2008*.
- www.census.gov/ipc/www/idb/
- www.europa.eu.int
- www.unwto.org
- www.wikipedia.org

Vladislav Marjanović, Dejan Đorđević, Igor Mladenović, University of Niš, Faculty of Economics, Niš

TOURIST ECONOMY IN THE COUNTRIES OF SOUTHERN EUROPE TODAY

Summary

Tourism is one of the greatest and the fastest-growing industries in the world, whose importance is great for both developed and undeveloped countries. Tourism creates new structural relationships in one economy, and thus influences the creation of the future economic policy of a certain country. In this paper, the focus is placed on the structural aspect of tourism and the impact of demographic circumstances on tourism as one of the most significant activities of the service sector. The focus is on the limited space of South Europe - Serbia, Croatia, Slovenia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Montenegro, Bulgaria, Romania, Greece, Turkey and Albania.

The Balkan Peninsula possesses huge comparative advantages for the development of all kinds of tourism: from mountain, spa and marine, to transit and congress tourism. Although tourism implies the flow of people from their living place to specific destinations for a short while, it is a great provoker of short-term migrations. In the last few decades, the world tourism market has experienced a great increase, and also great changes. Since 1970. the world tourist flow has increased almost five times, and the leading tourist destinations have changed their relative share and sig-

nificance over time. Based on the analyses of the contemporary trends of the world tourist flow, the highest rates of growth should be expected on tourist segments such as: marine, sports, health, urban, cultural, conference and rural tourism. What will surely become future trends in modern tourism are: a continual increase of both tourism offer and tourism demand; the increased diversification of tourist destinations and products; demographic changes; the increased number of individual travels; low cost arrangements. The tourist of the future will be a combination of business, authentic, cultural and experiential tourist.

Europe is the most important tourist region both as a destination and an area from which the greatest number of tourists leave to other destinations. Despite the permanent downfall of the trade share of European destinations as a consequence of a dramatic growth of very dynamic regions such as the region of east Asia, there is a prediction that it will remain a key player at the world tourism market for a long time.

The research of the development phenomena of the Balkan region is very complex because of the heterogeneity (economic, confessional, political, social, demographic, climatic, ecological, etc.) of its countries. In this group of countries, the greatest number of economies is in transition, and have for a long period of time been shifting from centrally-planned to market systems (The Western Balkans). There are also countries, members of the EU – Greece, Slovenia, Bulgaria and Romania.

The growth of the Southeastern Europe countries is followed by a restructuring of their economies towards the increase of service (tertiary) sector share. The greatest advance in terms of economic structure changes has been made by Albania and Romania. Albania (which during the 90's was the most "agrarian" country of the region) has considerably decreased its share of the agricultural sector in producing GDP in favour of industry, especially service sector, which has been doubled during the period of one decade. Romania and Bulgaria, although full members of EU, have far less favorable economic structures than Greece, for example, which has the greatest percentage of service sector share in producing GDP, which is one of the main indicators of development. In the economic structure of all the countries of the region, there is a domination of the tertiary sector, which is a characteristic of developed market economies.

Since tourism is one of the most significant parts of the service sectors of these countries, one can conclude that it is also the most important factor for the economic structure changes in these countries.

Despite the seemingly "modern" economic structure of certain countries (the greatest participation and growth of service sector), some countries still deal with great structural disproportions and problems (e.g. Serbia, Montenegro, Macedonia, Bosnia and Herzegovina).

Modern tourist developments favor rural areas as a healthy and preserved environment. By such a criterion, the most appropriate areas are exactly those depopulated due to urbanization. However, in those areas, mostly situated in highlands, the remaining population is aging, unable to work, and poorly educated. Regarding the fact that work in tourism demands younger and educated population, there is a real need to repopulate these areas, but these return migrations are very difficult to realize. In any Balkan country, the investment in such a project, which demands considerable funds but does not guarantee return, seems like mission impossible. Also, we are talking about poor, developing countries, with unstable economies and numerous other serious social problems, so it is no wonder that they hesitate, and wait for "better times" to start developing the tourism industry. Waiting for those times to come, the Balkan countries are declining fast in terms of demography, losing the last inhabitants in peripheral settlements, as well as the educated youth, who leave for EU and the developed countries.